

نمودی از تلاقی ادبیات و معماری در الگوهای متقارن گنبد مسجد شیخ لطف‌الله

چکیده

انسان براساس فطرت خویش زیبایی طلب است و احساس التذاذ از زیبایی هر چیزی یا شخصی، حاصل درک نظم و هارمونی موجود در آن است. در مباحث زیبایی‌شناسی برای زیبا شمردن یک اثر یا پدیده، عوامل مختلفی را از قبیل تقارن، توازن، تناوب، تناسب، تکرار، تضاد و... می‌توان در نظر گرفت. تقارن به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین پایه‌های هنر و زیبایی در درک نظم بین اجزاء، در اکثریت علوم و هنرها نقش انکارناپذیری ایفا می‌کند. از آن جمله می‌توان از علوم و هنرهای مانند ریاضی، هندسه، نجوم، معماری، موسیقی، نقاشی، فرش‌بافی، طراحی، تذهیب، منبت‌کاری، ادبیات و... یاد کرد. از بررسی‌های این پژوهش این‌گونه برمی‌آید که در بین دو هنر اسلامی - ایرانی ادبیات و معماری از جهات الفاظ و مفاهیم، اشتراکات و بده بستان‌های زیادی وجود دارد. گاهی ادبیات با بهره‌گیری از طرح‌ها و الگوهای معماری در خلق صورخیال، تصاویر بدیعی می‌سازد و گاهی معماری در آفرینش برخی از نقوش و طراحی بناها و حتی خط-نوشته‌ها از الفاظ و مفاهیم ادبیات استفاده می‌کند. در این پژوهش با ابزار کتابخانه‌ای و به شیوه سندپژوهی و تحلیل داده‌ها پس از ذکر مواردی از اشتراکات ادبیات فارسی و معماری، نمود مفاهیم ادبی را در الگوهای متقارن گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان بررسی شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی اشتراکات و مشابهات بین ادبیات و معماری.
۲. بیان مفاهیم ادبی موجود در الگوهای متقارن گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان.

سوالات پژوهش:

۱. ادبیات و معماری در چه زمینه‌ها و مواردی با هم مشابهت دارند؟
۲. در نقش‌های گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان چه مفاهیم متعالی ادبی و عرفانی نهفته است؟

کلیدواژه‌ها: تقارن، ادبیات، معماری، گنبد مسجد شیخ لطف‌الله.

مقدمه

با توجه به این که تقارن به‌عنوان یک اصل زیبایی‌شناختی در رشته‌های مختلف علوم و هنرها مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و در اکثر آن‌ها جزء پایه‌های بنیادین، محسوب می‌شود، می‌توان آن را یکی از وجوه اشتراک بین علوم و هنرها به‌شمار آورد. در این راستا، در بین ادبیات و معماری به‌عنوان دو هنر اصیل ایرانی، نقاط اشتراکی از جهت فرم و محتوا وجود دارد که بررسی و نمایاندن آن‌ها، ارزش‌های هنری و معنوی هر دو را در معرض دید قرار می‌دهد و پیوستگی پیدا و پنهان این دو هنر متعالی را آشکار می‌سازد. این پژوهش، قدمی کوچک در این راستا برای نمایاندن گوشه‌ای از این پیوند دیرینه است و در آن سعی شده است تا پس از ذکر نمونه‌هایی از ارتباط لفظی و معنوی ادبیات و معماری، مفاهیم ادبی و عرفانی نهفته در الگوها و نقوش نمای بیرونی و درونی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان بررسی شود.

مسجد شیخ لطف‌الله یک اثر معماری منحصر به فرد است که در اصفهان واقع شده و جزء میراث جهانی یونسکو است. این مسجد در دوران صفویه در اوایل قرن هفدهم میلادی ساخته شد. مسجد شیخ لطف‌الله به دلیل طراحی منحصر به فرد و پیچیده‌اش شناخته شده است و آن را به یک جاذبه دیدنی تبدیل کرده است. بررسی غنای زیبایی‌شناسی این اثر بزرگ معماری می‌تواند الگوهای مؤثری را در ایجاد زیبایی در بناهای معاصر ارائه دهد. مبحث تقارن در علوم و هنرهای دیگر از قبیل ریاضی، هندسه، شیمی، عمران، معماری، نقاشی، طراحی‌های صنعتی، نجوم، موسیقی و... مسبوق به سابقه است که در ذیل به مواردی از آن اشاره می‌شود. کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی، «نقشه‌کشی ۱ و رسم فنی ۱ از محمد خواجه حسینی»، «رسم فنی عمومی از احمد متقی‌پور»، «نگاهی به معماری از فرم تا مکان از فون مایس»، «تناسب در معماری از راب کریر»، «تاریخچه کمپوزیسیون نقاشی از م. آلیاتوف»، «تقارن‌های اشیا از جان کانوی»، «تقارن از هرمان ویل»، «دنیای ریاضیات از جیمز نیومن» و...

در مورد ارتباط ادبیات و معماری نیز در کتاب‌ها و مقالات ادبی یا معماری به شکل مستقیم و غیرمستقیم مطالبی نوشته شده است. از بین آن‌ها، مقاله «جستاری در مشابهات معماری و ادبیات» نوشته فخرالسادات خامسی هاملانه در مجله چیدمان، و «بهار در اصفهان» به قلم محمدعلی اسلامی ندوشن در مجله یغما از نمونه‌های عالی این مبحث محسوب می‌شوند. در این پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. بدین صورت که پس از ذکر مقدمه‌ای در مورد تقارن و انواع آن، مواردی از مشابهات ادبیات و معماری از جهت الفاظ، اشکال و مفاهیم بررسی شده، سپس مفاهیم و تعبیر ادبی مطرح شده در نقوش گنبد مسجد شیخ لطف‌الله با استفاده از منابع ادبی و عرفانی تشریح شده است.

نتیجه‌گیری

ادبیات فارسی و معماری به‌عنوان دو هنر دیرین ایرانی، پیوستگی‌های پیدا و پنهان زیادی دارند. این ارتباط و مشابهت در اشکال، الفاظ و مفاهیم نمود پیدا کرده‌است. از این دادوستد متقابل، هر دو هنر، بهره‌خویش برده و باعث رونق همدیگر شده‌اند. یکی از نمونه‌های عالی این پیوند، الگوهای متقارن نمای بیرونی و درونی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان است که از رمزگونی خاصی برخوردارند و از سرچشمه مضامین ادبی و عرفانی مایه می‌گیرند. این الگوهای نمادین نشان می‌دهند که معماران این بنا در طراحی و ساخت گنبد، توجه خاصی بر مضامین ادبی و عرفانی در موضوعات خلقت، بهشت، وحدت وجودی، سیر نزولی و سیر صعودی داشته‌اند و آن مفاهیم را به زبان نقش ترجمه کرده‌اند.

منابع و مأخذ:

- آلیاتوف، ام. (۱۳۸۹). تاریخچه کمپوزیسیون نقاشی. ترجمه نازلی اصغرزاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات دنیای نو.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۵۲). «بهار در اصفهان». مجله یغما، سال بیست و ششم، شماره سوم، شماره مسلسل ۲۹۷.
- اصلاح‌پذیر، بهمن و دیگران. (۱۳۹۸). ریاضی پایه هفتم دروه اول متوسطه. چاپ هفتم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ایزدی، مهدی و دیگران. (۱۳۹۸). ریاضی ششم دبستان. چاپ چهارم، تهران: شرکت افست.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۷). دیوان اشعار ملک‌الشعرای بهار، تهران، انتشارات نگاه.
- پندی، زهره و دیگران. (۱۳۹۸). ریاضی پنجم دبستان. چاپ پنجم، تهران، شرکت افست.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۲). دیوان حافظ به سعی سایه. چاپ شانزدهم، تهران: نشر کارنامه.
- خامسی هامانه، فخرالسادات. (۱۳۹۲). «مقاله جستاری در مشابهات معماری و ادبیات». مجله چیدمان، سال دوم، شماره ۴.
- خواجه‌حسینی، محمد. (۱۳۹۳). نقشه‌کشی ۱. چاپ هفتم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین حسینی. (۱۳۸۰). تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر، زیر نظر محمد دبیرسیاقی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات خیام.
- رستگار فسائی، منصور. (۱۳۶۹). تصویرآفرینی در شاهنامه فردوسی. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- سپهری، سهراب. (۱۳۷۷). هشت کتاب. چاپ بیست و یک، تهران: انتشارات طهوری.
- سعدی، شیخ مصلح‌الدین. (۱۳۸۵). کلیات سعدی. تصحیح: محمدعلی فروغی، تهران: انتشارات هرمس.
- شهبازی شیران، حبیب. (۱۳۸۹). «مصادیق مهم ابنیه مذهبی و برجستگی‌های معماری و تزیینی تمدن اسلامی در دوره صفویان»، گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی.

صالحی نژاد، حمیدرضا. (۱۳۹۱). رسم فنی عمومی. تهران: شرکت انتشارات فنی ایران.

عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۶۶). منطق الطیر. تصحیح: محمدجواد مشکور، چاپ دوم، تهران: انتشارات الهام.

فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۸). شاهنامه. تصحیح ی. ا. برتلس، ۹ جلدی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سوره مهر.

قبادیانی، حکیم ناصر خسرو بن حارث. (۱۳۷۳). دیوان ناصر خسرو. تهران: انتشارات نگاه.

منوچهری دامغانی. (۱۳۹۰). دیوان منوچهری دامغانی. تصحیح سید محمد دبیرسیاقی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات زوآر.

مولوی، مولانا جلال الدین. (۱۳۶۹). مثنوی معنوی. تصحیح رینولد آین نیکلسون، ۳ جلدی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات مولی.

نظامی گنجه‌ای، الیاس بن یوسف. (۱۳۹۳). شرفنامه. تصحیح بهروز ثروتیان، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.

هنر فر، لطف‌الله. (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان، چاپ دوم، تهران: چاپخانه زیبا.

Conway , John Horton & Others , (۲۰۰۸) , *The Symmetries of Things* , New York , CRC Press.

Weyl , H. (۱۹۸۰) . *Symmetry* , America , New Jersey , Princeton University Press.

Newman Roy James . (۲۰۰۰) . *The World Of Mathematics* , New York , Dover Publications , volume ۴.